

ԿՐՕՆԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ն Ա Ր Ե Կ Ը

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

Մ Ա Ս Ն Բ.

ԲՈՒՐԵՂԱՅՈՒՄՆԵՐ

Աղօթքի յասկանցական կողմեր. — Նարեկը գրուած է, ինչպէս ըսինք, իբրեւ ուղեպահիկ եղբայր միանձանց խնդրանքով տեսակ մը սպեղանի հոգեկան աւօրեայ կարիքներու: Եթէ Դ. և Ս. դարերը քրիստոնէական պատմութեան մէջ աստուածաբանութեան և ճգնաւորութեան շրջաններ են, Միջին դարերը կարելի է կոչել առաւելապէս աղօթքի և մտահայեցութեան հանգրուաններ:

Նարեկը, իբրեւ աղօթք, արտայայտութիւն է խոշոր չափով Միջին դարու մարդուն ապշալարող հոգիի ընդհանուր վիճակին և ժամանակի նկարագրին: Զէ՛ որ ամէն քայլափոխին Միջին դարու մարդուն կը սպասէր որոգայթ ու սագրանք՝ նութուած ստանայի կողմէն, կամ իրմով պայմանաւոր աշխարհի չար ուժերէն, և պէտք ունէր հետեւաբար Աստուծոյ օժանդակութեանը, շնորհին, և սուրբերու բարեխօսութեանը: Սրուան իւրաքանչիւր պահը իր փորձանքը ունէր, և Նարեկացին իր աղօթքներուն մէկ կարեւոր աստը յարմարեցուցած է այդ պահերուն: Վէ՛ր սկզբան բերման լուսոյ՝ զողորմութիւն քո ծագէն. ընդ ելից արեւուն՝ արդարութեան արեգակնդ ի յանձնութիւն սրտիս մտցէ՛ (ԶԴ. գլուխ): Սովորական աշխատանքի պահերու սկզբնաւորութեան՝ «ուղղեա՛ր հոգւոյդ քո իմաստութեանը գլխովդ ուսած ձեռնան գործոյ ընդ հեծութեան ձայնիս մաղթեա՛ն (ԶԵ. գլ.)»:

Նարեկի հրաշագործ համբաւի տարածուելուն նպաստած է նաև Նարեկի մէջ եղած բժշկական աղօթքներու պարագան, զիւստաբին, լուսնոտին և նման հոգեկան խանգարումներու վերաբերող: Այսպէս աղօթագիրքը միայն «առիթք արտաքաղաք

և պատճառք աղօթից» չէ, այլ նաև «ընդհանրեալ զօրաւորք վիրաց անբժշկականաց՝ դեղք ազդողականք ցաւոց անտեսականաց, հնարաւորութիւնք բազմամանեայ երկանց վտանգից»:

Հայը աղօթող է և կրօնական տրամադրութեամբ հարուստ: Մեր պատմական միջավայրն ալ նպաստեց է այս տրամադրութեան ուժաւորման: Հայուն գարերը մնայուն վիշտով ու արեւնով ներկած են իր թեւերը, աշխարհը դինք վիրաւորեց ու լացուցեց է չարաչար, ու երկնքին կարօտն ու փափաքը անուշեր՝ իր հոգիին: Իր շուրջը ան քիչ անգամ գտեց է իր պաշտպանը, պատմութեան կատաղի ցուլը շատ է քաշեց անոր արդէն բզկտուած մարմնին վերայէն. «ձայն հաւաչանաց հեծութեան սրտի ողբոցն աղաղակի», ու իր աչքը՝ երկնքին, վերին Ուժին է ուղղուեց միշտ, անկէ կարենալ գտնելու կարելի ապաւէնը:

Աղօթքը ուրեմն Աստուծոյ կամ երկնային ուժերուն ուղղուած աղերսանքն է, տենչն է, սքանչացման ու վշտի արտայայտութիւնն է այն Մեծ Ուժին, որ աղօթականին համար կենդանի է և կատարեալ՝ ու կրնայ օժանդակ հանդիսանալ իրեն:

Ամէն ժողովուրդ կ'աղօթէ համաձայն իր նկարագրին և կեանքի բերուածներուն: Մարդիկ կ'աղօթեն տաճարներու մէջ, հրապարակներու վրայ և անտառներու խորը: Պետեկն կ'աղօթէ իր վրանին տակ՝ առաջատի հովին: Ձկնորսը իր նաւակին մէջ ջուրերու անդունդին վրայ: Էսքիմացին՝ սահնակին մէջ, ձիւնահողմին տակ և վայրենին՝ իր խճիթի շուրջին:

Աղօթքը կրնայ հպիլ Աստուծոյ օրտին երբ անկողն է: Այնքան աւելի հզօր է իր թուիլը՝ երբ չէ ծանրացած աւելորդապաշտութեամբ և կրնայ բանալ իր թեւերը Աւետարանի սրբերուն:

Հոգին նման է յոյներու Եւուդեան կոչուած տաւիղին, կախուած երկնքի և երկրի միջև, որ կը հնչէ զգացումներու դոյզն հպումներէն՝ մարդկային կիրքերու մեծ անտառին մէջ: Աղօթող հոգիները կրնան բաղդատուել, ինչպէս ըսուած է, երաժշտական գործիքներու հետ: Կան քաղցր հոգիներ՝ քնարի պէս հնչող, խանդոտ ու կրայոյզ հոգիներ՝ միտաբաններու, օրոնք կը հնչեն զաշնամուրի նման, խորունկ հոգիներ նման

թաւջութակի, և մեծ սուրբերու հոգիներ՝ որոնց ձայնը կուգայ երկնքէն:

Աղօթք է նոյնպէս մօմը, որ կը հատնի գանգաղօրէն խորանին վրայ: Խնունկը՝ որ կը բուրէ իր հոգին կապոյտ խոյակներն ի վեր: Աղօթք են սիւնները, որոնք խիզախ ժայթքով կը բարձրանան դէպի կանաւորները ու կը հրաւիրեն մեզ բարձրանալ իրանք հետ: Աղօթք գանգաղները խոր ու թրթռուն, հոգիներու անդոհին ու ցաւին վրայ կաթիլ կաթիլ ինկող եղկ ու աներկրային: Աղօթք է մանաւանդ արդար կամ մեղաւոր հոգի՞նք երբ կը բանայ իր սրտին բաժակը երկնքի զթութեան կամ կը թափէ իր արցունքները սուրբերու շուքին:

Աղօթքը իբրև յօրինում և արտայայտութիւն, կը հպատակի աւելի սիրոյ կարգին, այսինքն սրտի կարգին, քան մտքի կարգին: Աւետարանիչներն ու Առաքեալները, ինչպէս նաև Եկեղեցւոյ մեծ հայրերն, ու միտադինները, իրենց արտայայտութիւններուն մէջ կը հետևին աւելի սիրոյ կարգին (L'ordre de la charité) քան մտքի: Արտայայտման և ընդլայնման պարագային, աղօթողը շատ յաճախ մէկդի կը հրէ տրամաբանութիւնը: Բանական ու բանական խորհրդածութիւնները պէտք է տեղի տան գաղտնի տրամաբանութեան մը առջև, որ սրտին է:

Իրաւ աղօթողը ոչ մէկ ժամանակի կը պատկանի, պատկանելու համար բոլոր ժամանակներուն, անիկա ինչպէս ըսինք բխումն է իր ցեղին և իտէլիին: Բոլոր մղուողութիւններու մէջ աղօթքի արարմունքն ու արտայայտութիւնը յատկանշուած է իր ամենէն նրբին ու կարծր գիծերով: Վէտաներու աղօթքը, չի նմանիր օրինակի համար զբաղաչական ձևապաշտութեան, ուր կանոններու մէջ խեղդուած է հոգին և ծծածաղիկի մանրամասնութեան մը լուսնդէն ալիքներով տարածուին է, մարդէն դէպի դուրս, անխառն բանաստեղծութեամբ: Հռովմէացիին համար աղօթքի հանդէսները զինուորական խստութիւններ էին, որոնց ընթաց-

քին ոչ մէկ թուլացում արտօնելի էր, որոնք կը պատժուէին մահուամբ: Հին ժողովուրդներու բարքեր խուզարկողները խուսած են մեղի այդ արարողութեանց հանդէպ տածուած պատկառանքն՝ ինչպէս ասէն:

Իլիականի մէջ, ան ուժ է, կիրք է, փառաբանութիւն և խնձոյք՝ ու չունի այն երկրպագ ու սուլթանական շրջկատուած նկարագիրը որ սեմականներուն յատուկ է, կամ լոյսի հեղեղն ու վերացումը որ վէտաներուն է:

Նարեկի մէջ աղօթքը չափազանց անձնական է, առանց ըլլալու սակայն անձնաւետ, և կամ ազգային բխում: Ասիկա անոր համար որովհետև նախ Նարեկին հեղինակը մեծ գրագէտ մըն է, երկրորդ՝ Ժ. զարը կրօնական ետապաշտութեանց դարն է, ըլլալով հանգրծ համապարփակ ընդհանրութեանց դարը:

Աւելի որոշ և մթնոնյիլ ընկու համար աղօթքի գլխաւոր յատկանիւնները, անհրաժեշտ է գիտնալ նոյնպէս թէ աղօթքը ամէն բանէ առաջ ցնիլ մըն է ու ամենէն կենսական ձգտումներէն մին մարդուն: Իրաւամբ ըսուած է ցով որ իդանը չունի սրտին մէջ չի կրնար ունենալ աղօթք իր շրջներուն: Մարդկային սիրտը լեցուն է չհանգչող իդաներով, աղօթքը բարիին և ճշմարտին ձգտումն է, աղօթել հետևաբար ուրիշ բան չէ՝ բայց ներդաշնակումը մեր փափաքներուն:

Եւ տակաւին պէտք է ըսել թէ աղօթքը աւելի է քան իդան, ան՝ հաղորդակցութիւն մըն է Անոր հետ, որուն կ'ուղղուին մեր աղօթքները: Պիտի չշարունակէինք աղօթել վստահաբար, եթէ չգիտնայինք թէ կայ Մէկը որ մեզ կը լսէ: Որով աղօթքը հոգեբանական ներքին հարկ մըն է, որուն միջոցաւ հոգին կը ջանայ գիտակցօրէն շրջման գնել ինքզինքը Աստուծոյ հետ: Այս զգացումը նախ որոնում մըն է, յետոյ ծանօթութիւն մը, ապա փափաքներու և խընդրանքներու շարք մը: Կը պատմեն թէ Ֆրանչիսկոս ժամկրով կ'առանձնանար աղօթելու համար, կրկնելով միակ բառ մը «Ասպուած»: Ան ճշմարտ հաղորդակցութիւնը աղօթքով եղած: Թող թէ բարձրագոյն արդիւնքը աղօթքին աստուածգիտութիւնն է, և այլակերպութիւնը մարդկային նկարագրին և աշխարհին:

Աղօթքը տեղի մը և հաղորդակցութիւն մը ըլլալէ վերջ, արեւմտեան ալ է՝ ուղղուած Աստուծոյ: Առանց այս վերջին հանգամանքին, աղօթքը շատ բան կը կորսնցնէ իր կրօնական նկարագրէն, ու վը մնայ հայեցողական:

Աղօթողները ուժի մարդեր են գերագանցապէս:

Այս հակիրճ և ընդհանուր ըմբռնողութեան մէջէն երբ կը մօտենանք Նարեկացիի աղօթագրքին, անգամ մը ևս կը ճշմարտուի այն մեծ իրողութիւնը թէ ճաղօթքի համար ու է ձեռք և ու փաստ գոյութիւն չունի»։ Եւ ընդարձայն և ինքնածին միտքն է հոգիին: Այն ազգ և անհատ աղօթած է և կ'աղօթէ համաձայն իր ըմբռնումին: Աղօթքը իր տարբեր ժամանակներու և արտայայտութիւններու պարագային, զուգահեռ է կրօնի պատմութեան և եղանակի:

Աղօթքի ձեւին ու արտայայտման մէջ հետեւաբար դասական ըմբռնում մը գոյութիւն չունի, եթէ նոյնիսկ անոր վերաբերեալ հասարակայն յատկանիշները զիրար ամբողջացնեն՝ ստեղծելու համար աղօթքի ըմբռնումն ու միութիւնը: Նարեկը աղօթագրք մը ըլլալէ աւելի՝ ողբերգութիւն մըն է, մեղքի խորունկ գիտակցութիւն ունեցող մարդուն, մօտիկ դրուելու Ս. Օգոստինոսի Խոսքի Խոսքովանմանքի հետ, որ իր անցեալի տրտում փորձառութիւններն ու հոգիին շրջագծերը կը դրօշմէ թուղթին: Ոչ մէկ տեղ կարելի է գտնել այնքան լայն ծանօթիւն մարդուն հակասութիւններուն, տկարութիւններուն շուրջ, որքան Նարեկի մէջ: Անկեղ անհուն պարտաւարի մըն է մարդէն մարդուն, պարտախառն խօսակցութիւն մը Աստուծոյ:

Ոմանք մեղադրած են Նարեկացիին՝ որ ծայրայեղօրէն շեշտուած հակադրութեամբ մը, կը բարձրացնէ վկայութեան և կը ստորնացնէ մարդը: Սակայն բանաստեղծ Նարեկացիին մէջ զվեցթեան Սերովբէն կայ և հոգեմետի ճշգրտաշեշտ «Գրողութիւն», որ իր արծուեթով երեւակայութեամբ և խոր ներհայեցողութեամբ կ'արտայայտէ ներքին մարդը, մեղքերու իր ամենէն անկապելի մանրամասնութիւններուն մէջ:

Նարեկացիի անանուն վշտին արեւնոտ կաթկթումները և մարդկային «թշուառ չունը» աստուածային ճարտի հոգիով՝ փոխանակելու իր ճիշդ՝ թէ և չունի մեր ապաշխարութեան շարականներու տրտմանուն ծորումը, մարդկային կենցաղի այլ՝ կոծեմ ծովուն վրայ, բայց միւս կողմէն մեղի կը բանայ անյատակ անգունները մարդկային կեանքի ծովին, ուր մարդը մեղքերու ծանր բեռներուն տակ չենաւ բեկեալ ու տարուբեր Աստուծոյ կը կարգադրուի, սուգի կսկիծը սրտին և արցունքի գետերուն՝ աչքերուն:

Միւս կողմէն սակայն հակառակ իր երկնոտ կծկումներուն, խղճատանջ գայալութիւններուն և պակուցութիւններուն, ան յաճախ սրտըսց համարձակութեամբ կը խօսի Բարձրագոյնին հետ: Ասկէ կարելի է մականերել հետեւաբար, եթէ Նարեկացիին կը նուաստացնէ իր մարմնեղէն խարխուլ լինումը՝ իր աննուաճելի իղձն է աստուածայնօրէն գայն վերականգնել՝ իրեն և հոգեղէն տաճար, եթէ կը խորտակէ իր խեցեղէն ամանը՝ իր նպատակն է գայն աւելի վայելչօրէն գեղակարտել և վերածել ռոսկեղէն սփռումի մը:

Աղօթագրքը յաճախ կը գագրի ըլլալէ աղբւսանք ու հաղորդակցութիւն, այն քաղցր լոյսին մէջ՝ որ կը սնուցանէ և կը զօրացնէ հոգին, անոր վերեւծայելով երկնային պարզութիւն մը, և կը դառնայ փոխ ի փոխ, տխուր, գոռ, քնարական ու ամենի արուեստ մը, ծնունդ որոշ չափով միջավայրի ու ցեղի այլազան զգացումներու և ուսմաններու, բնութենապաշտ նկարագրութեամբ տոգորուն:

Նարեկի ողբերգին մէջ կայ շուրջուծած անունը, կրօններու թաւալը, փոթորկահարին ճիւղ և կախողիցի սրտակեղծէ աղբւսանքը, և այս բոլորը Պէթովէնեան քաղաքաւարան դուռ ու դուռի ստեղանալով: Ընդէն է իր բնութեան երանգապնակը: Լոյծ տարրերէն մինչեւ հեռաւոր ու հազիւ զգալի շուրջերը, և մինչեւ հորիզոնուող կարկանդակները բնութեան սքանչելիքներուն, կը տիրապետուն ու կը թանձրանան իր գրչին տակ, գոյն, գիծ և եզր կազմելու համար իր մտածումին: Այս մարդին վրայ իր փոխարեութիւնները — միայն հմտութեան արդիւնք չեն, ոչ ալ

մտքի զուգորդութիւն, այլ արտակարգ ճառագայթումը, սրտին ներքին թելադրականութեամբ հարուստ, որ հանճարնեւորոն յատուկ է միայն:

Նարեկացին հանճարեղ ու ներուժ զւրագէտ մըն է, և աղօթքը իր գրչին տակ կը վերածուի բնութեան ու հոգիի համանուագի:

Աղօթք եւ միսիֆակամուրիւնը. — Նարեկացիի մասին արտայայտուող մեր բոլոր հեղինակները, Նաւանէն մինչեւ թարգմատորիւրքը, Նարեկը նկատած են միասնաբար գրականութեան մեծագոյն արտայայտութիւնը մեր մէջ: Տեսակէտ մը՝ որ արդիւնք է առաւելապէս Նարեկով պայմանաւոր ներքին մշտնջիւն և իր շուրջ աւանդուած, հրաշապատում զրոյցներուն: Սակայն պէտք չէ մոռնալ որ միասնիքները առանձին դասակարգ են, և կը ներկայացնեն գերազրուութիւնը հաւատքի վիճակներուն: Անոնք իրենց զգայնութեամբը, աւելի ճիշդ զգայարանքներով է որ կը հաւատան: Անոնց յատկանշական երևոյթներէն մին է տեսակ մը սարսուղանութիւն աստուածեան հեղանելիին հանդէպ, տեսակ մը ընկալչութիւն որ կը յայտնուի արտաքին, գրեթէ նւթական հետքերով: Զգայախաբուցութիւնը յաճախ կ'ընկերանայ այս զգայութիւններուն ու կը լուսաւորէ զանոնք: Պշուցումը, հանգարտ հայեցողութիւնը այս վիճակին ամենէն պարզ ձևերն են:

Զգացական տարրերու այս գերիշխանութիւնը՝ տրամաբանող, վարդապետական դատումներուն վրայ միստիք վիճակներուն ամենէն մեծ յատկանիշներէն մէկն է: Երբեմն դէպի շնորհ իրենց արշաւին մէջ, անոնց ըրած հոգեկան նոր գիւտերը՝ իրենց գրականութեան ամենէն յանկուցիչ խոռովներէն մէկը կը կազմէ:

Նարեկացին կարելի է զետեղել այս

դասակարգին մէջ, Դժուար է պատասխանը:

Աւանդութիւնը կը խօսի ի նպաստ Նարեկացիին: Առհեր-ի տեսիլքը ոմանք իբրայդ կ'ուզեն շահագործել: Բայց մեր զրականութեան մէջ ո՞ր սուրբին խնայուած է այդ կարգի բախտ մը: Գրքին ներքին փաստերէն քանի մը հասար որոնք աստուածային տեսիլքի մը ակնարկութիւնները կը պարունակեն, կը տկարանան հիմնական այս առարկութեան առջև: Անոնք միշտ աստուածաշնչական տեսիլքի ոյթներու վերլուչումներն են՝ կամ թէ անոնցմէ զուգորդուած: Թող թէ այս գերերանութեան առաջնորդող վիճակները պատրաստուած չեն երբեք: Անկա տպաւորապաշտ բանաստեղծ մըն է որ արագ արագ լար ու ստեղ կը փոխէ: Իր զգայնութեանը մէջ կան տարրեր որոնք իր աշուեստը կարելի կ'ընեն: Անհրաժեշտ է նոր ձև գտնել, տարագրու համար ըստեղծումին ու զգացումին, տեսիլքին ու հաւատամքներէ թելադրուած մտապատկերներուն, ուրուացող անդունդներուն ու Ս. Գրքի լատերովը պարածածկուած կամ մուրջներուն մէջտեղը ծածանող իր նկարագրովը:

Միստիքը, պէտք չէ մոռնալ որ կը յաւակնի գիտնալ աւելին՝ քան ինչ որ կարելի է ձեռք բերել իմացականութեամբ: Եւ այս կարելի է հաստատել առանց արտայայտիչ պատճառի, որովհետեւ հաստատումը արարք մըն է և կախում ունի հետեւաբար զգացումէն և կամքէն: Անոր համար է որ կան երկու կերպ միստիքներ, անոնք որոնք կ'ուզեն և անոնք որոնք կը սիրեն իրենց հաւատքը և կարելի է ըսել որ միստիքականութիւնը կը կայանայ ձերբազատութեան, ըլլալ սիրոյ թափով մը և կամ կամքի ճիգով մը՝ այն սահմաններէն ուր հայեցողական բանականութիւնը զինք կը գնէ:

(6)

Եղիշէ ՎԱՐԴԱՊԵՏ